

INFORMATOR WOŁONTARIUSZA

OBOZU WOŁONTARIACKIEGO
„PAMIĘTAMY O KRESACH”

LWÓW | 2019

NARODOWY INSTYTUT
POLSKIEGO DZIEDZICTWA
KULTUROWEGO ZA GRANICĄ

POLONIKA

Dofinansowano ze środków
Narodowego Instytutu Polskiego Dziedzictwa
Kulturowego za Granicą „Polonika”

Drogi Wolontariuszu!

Opieka nad zabytkami to obowiązek, który należy do każdego człowieka, niezależnie od wieku, pochodzenia, narodowości, statusu społecznego czy wiary. Przybiera ona bardzo różną formę – od opieki prawnej, badań naukowych, dokumentacji, inwentaryzowania, popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku, aż do ich praktycznej ochrony jakimi są prace konserwatorskie i budowlane. Przetrawanie zabytku i jego zachowanie dla przyszłych pokoleń, zawsze uzależnione jest od roztoczenia nad nim opieki. W tegorocznej I edycji projektu „Pamiętamy o Kresach” realizowanego przez Fundację Dziedzictwo Kresowe, z programu „Polskie dziedzictwo kulturowe za granicą – wolontariat 2019” Instytutu Polonika, zapraszamy Was do wspólnego uporządkowania zapomnianych grobów na Cmentarzu Janowskim we Lwowie, czyli do formy opieki, w której zabezpieczamy i utrzymujemy zabytek oraz jego otoczenie w jak najlepszym stanie. Wspólnie przeprowadzimy prace porządkowe oraz drobne prace naprawcze przy wybranych polskich grobach na wspomnianej lwowskiej nekropolii. Potrzeby prac na cmentarzu są ogromne i pomimo starań miejscowych Polaków, większość polskich grobów pozostaje bez opieki. Podczas naszych prac postaramy się również dotknąć tajników prac konserwatora zabytków, abyście mieli świadomość na czym polega praca mająca na celu praktyczne ratowanie grobów.

Pomimo, iż cmentarz znajduje się w jednym z najważniejszych miast na Ukrainie i jednym z najważniejszych dla kultury polskiej, pozostaje cmentarzem zapomnianym. Jest cmentarzem komunalnym i czynnie użytkowanym, jednak nadal na naszych oczach bezpowrotnie „ginie” niezwykle piękna spuścizna obiektów, które się na nim znajdują.

Dlatego bardzo się cieszymy, że dołączyłeś do naszego projektu i możesz stać się jego częścią. Dzięki Twojemu udziałowi, jako wolontariusza, możemy coś zmienić i wpłynąć na to, aby pamięć o polskich cmentarzach na Kresach przetrwała jak najdłużej. Mamy nadzieję, że dzięki tym warsztatom nie tylko zyskasz nową wiedzę, która przyda Ci się w Twoich kolejnych doświadczeniach przy opiece nad zabytkowymi grobami, ale zarazimy Cię pasją do ratowania zabytków. Bardzo chcemy, aby informator, który trzymasz w rękach stał się pamiątką po naszym wspólnym działaniu i zachętą do uczestniczenia w takich obozach na szerszą skalę, a praktyczne porady, których nauczysz się w trakcie wolontariatu mogły Ci służyć podczas innych prac porządkowych.

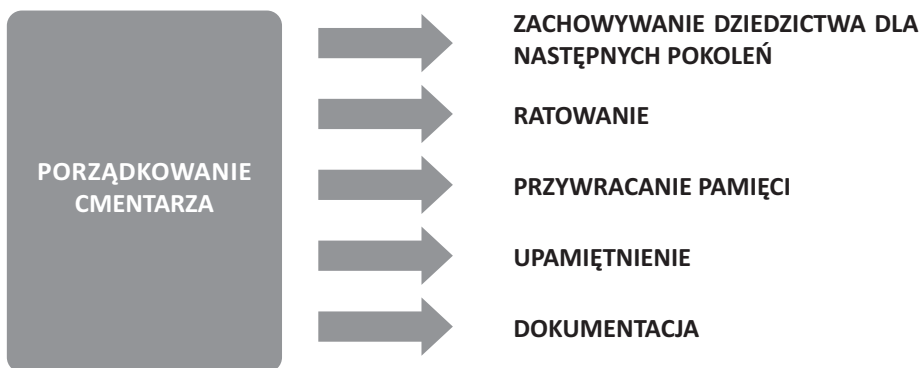
Na jednym z najpiękniejszych polskich cmentarzy – Starym Cmentarzu na Pęksowym Brzyzku w Zakopanem zapisana jest na drewnianej tabliczce sentencja, autorstwa francuskiego marszałka Ferdynanda Focha: „Narody tracąc pamięć, tracą życie”. Niech te słowa staną się mottem naszej wspólnej tegorocznej pracy na Cmentarzu Janowskim we Lwowie.

I. PORZĄDKOWANIE ZABYTKOWYCH CMENTARZY – CEL I ZNACZENIE

Cel projektu,, Pamiętamy o Kresach”:

1. Prowadzenie prac porządkowych, odchwaszczenie wyznaczonych kwater, grobów, przeprowadzenie prac konserwatorskich i naprawczych- to trwały wkład w ratowanie polskiego dziedzictwa narodowego. Dzięki tego typu działaniom przywracamy pamięć, wartości historyczne, artystyczne, estetyczne i sentymentalne. Zasłoniętym przez wiele lat i zapomnianym nagrobkom przywracamy należne im miejsce w historii.
2. Poprzez poznanie historii cmentarza, jego znaczenia, historii osób pochowanych na cmentarzu czy artystów i kamieniarzy, którzy wykonywali nagrobki poszerzasz swoją wiedzę o naszym dziedzictwie narodowym.
3. Uświadamianie– jak ważna jest ochrona dziedzictwa narodowego i jej znaczenie dla kultury i rozwoju społeczeństwa oraz jak istotne jest zachowanie pamięci przez dbanie o groby przodków. Masz możliwość zetknięcia się z pracą konserwatora zabytków, czy osób zajmujących się ochroną dziedzictwa kulturowego. Dzięki naszej wspólnej pracy możesz zrozumieć jaki zakres obowiązków możesz wykonywać przy zabytkowych nagrobkach samodzielnie, aby o nie dbać, a w którym momencie konieczne jest zwrócenie się o pomoc do specjalisty/eksperta.
4. Uczestniczysz w rzeczywistym działaniu poprzez pozostawienie materialnych wartości w postaci uporządkowanych i odnowionych grobów.

PORZĄDKOWANIE CMENTARZA

PAMIĘTAJ:

- Wiele z zabytkowych grobów nie ma już swoich opiekunów, dlatego to nasz obowiązek i powinność przejmować opiekę nad takimi grobami.
- Forma opieki nad zabytkami to również zbieranie starych fotografii, rozmowy z rodzicami, dziadkami, starszymi mieszkańcami, często te informacje okazują się być bezcennym źródłem wiedzy dla konserwatorów zabytków czy historyków sztuki.
- Specyfikę miejsc, jakimi są cmentarze, tworzą nie tylko upamiętnienie zmarłych, co jest ich najważniejszą funkcją, ale również są pigułką stylów, dzieł powstałych w różnych epokach. To świadectwa twórczości różnych artystów, kamieniarzy, pracowni rzeźbiarskich. Każdy z nich stosował różne materiały, inspirował się różnymi stylami tworząc niepowtarzalne dzieła sztuki. Naszym zadaniem jest zadbanie, aby one przetrwały.
- Moment, w którym zastajemy dany nagrobek, ze względu na jego zniszczenia, jest często ostatnią chwilą na jego uratowanie. Trzeba podejmować próby ratowania nawet przez zwykłe uporządkowanie przestrzeni wokół nagrobka, czy podniesienie złamanego krzyża.
- Przed rozpoczęciem prac porządkowych, czy renowacyjnych przy większej ilości grobów, warto sprawdzić kto jest właścicielem cmentarza i być może zwrócić się do niego o pomoc lub poinformować o planowanych pracach. Prace zawsze należy prowadzić z poszanowaniem danego miejsca oraz jego gospodarzy.

II. CMENTARZ JANOWSKI WE LWOWIE – KRÓTKA HISTORIA

Cmentarz Janowski jest ważnym miejscem pochówku na mapie nekropolii lwowskich. Powstał w wyniku braku miejsc pochówków i przepełnienia cmentarza Łyczakowskiego oraz Stryjskiego pod koniec XIX wieku, a także po zamknięciu cmentarza Gródeckiego (wiele nagrobków z tych dwóch cmentarzy zostało przeniesionych na Cmentarz Janowski). Niedoceniany ze względu na skromniejszą formę, w porównaniu do najpiękniejszego pod względem sztuki sepulkralnej cmentarza Łyczakowskiego, prezentuje jednak wiele ciekawych nagrobków od XIX – wiecznej klasycystycznej formy w stylu empire, przez konstruktywistyczną formę z detalami w ornamentyce Art Deco, aż po modernistyczny kształt grobów.

Jest drugim pod względem wielkości zachowanym cmentarzem na terenie miasta po Łyczakowskim. Był miejscem pochówku mniej zamożnej części Lwowian, jednak spoczywa na nim wiele zasłużonych dla miasta, jego kultury, edukacji i funkcjonowania postaci: urzędników, rzemieślników, drobnych kupców, lekarzy, nauczycieli, dyrektorów szkół, adwokatów, dziennikarzy, przedsiębiorców, kolejarzy, księży i duchownych. Spoczywają tu również powstańcy styczniowi, żołnierze polegli podczas I wojny światowej, żołnierze polegli podczas wojny polsko – ukraińskiej, polsko – bolszewickiej, czy ukraińscy strzelcy siczowi. Jednymi z najznamienszych obiektów są

np. grobowce: rodziny Machanów autorstwa Antoniego Schimsersa z figurą żałobnicy (odnawiany przez Parysa Filippięgo), rodziny Dziegielowskich, z płaskorzeźbą,, Droga do wieczności” Teobalda Orkasiewicza, nagrobki z warsztatu Karola Pereira, syna francuskiego rzeźbiarza Abla Marie Pereira, nagrobki z warsztatu Józefa Reitera, z warsztatu Aleksandra Króla, wykonywane z charakterystycznego czerwonego piaskowca, czy też groby z zakładu kamieniarsko – rzeźbiarskiego Władysława Korzewicza i Ludwika Tyrowicza.

Historia powstania cmentarza sięga końca XIX wieku. W ostatnim etapie funkcjonowania cmentarza Stryjskiego magistrat Lwowa podjął decyzję o założeniu nowego cmentarza na niezalesionych terenach leżących przy rogatce miejskiej, w końcowym odcinku ulicy Janowskiej (obecnie ul. Szewczenki). 13 maja 1886 roku podjęto uchwałę o otwarciu gminnego cmentarza chrześcijańskiego obok rogatki Janowskiej. Na skutek procedury odwoławczej niezadowolonych lwowian, mieszkających w sąsiedztwie przyszłego cmentarza, założenie nekropolii przeciągnęło się o dwa lata. Jednak po decyzji władz w Wiedniu, 22 czerwca 1888 roku rozstrzygniętej na korzyść władz miasta Lwowa szybko przystąpiono do prac. Po drugiej wojnie światowej, większość grobów z inskrypcjami polskimi została zlikwidowana, a w to miejsce powstawały nowe, w których składano zwłoki zmarłych. Do dzisiejszych czasów nie przetrwało jednak wiele nagrobków polskich, a cmentarz w wyniku braku opieki uległ samoistnemu zakrzewieniu. Wymieszały się również granice pól i kwater w wyniku wstawiania nagrobków bez niczyjej kontroli.

III. PIERWSZE KROKI PRZY PRACY Z ZABYTKOWYMI GROBAMI

1. ORGANIZACJA PRACY

Zasady pracy na cmentarzu:

- świadomość po co tu jesteśmy,
- szacunek dla miejsca, w którym jesteśmy,
- zrozumienie specyfiki miejsca i charakteru cmentarza.

ROZPOZNAJ

- Miejsce, w którym jesteś, w którym prowadzisz prace –
- Obiekt, przy którym pracujesz – dokładnie go obejrzyj, zastanów się jaki zakres prac jest potrzebny. Czy tylko wystarczy posprzątać jego otoczenie lub umyć, czy nagrobek wymaga bardziej zaawansowanych prac konserwatorskich lub budowlanych. Zdobądź informacje na temat grobu, osób w nim pochowanych, historii powstania, autorstwa – jak największa wiedza tylko ułatwi Ci potem pracę.

ZAPLANUJ

Zapoznaj się z obiektami/obiektem, ich rodzajem, ilością, ogólnym stanem zachowania. Przygotuj miejsce pracy i zgromadź potrzebne materiały, narzędzia, sprzęt. Dobierz odpowiednią liczbę osób- to zdecydowanie ułatwia zadanie i przyspiesza pracę!

Jeśli jesteś sam i nie masz możliwości skorzystania z dodatkowej pomocy, to staraj się wykonywać tyle pracy, ile jesteś w stanie zrobić w danym czasie, w przypadku pracy z dziełami sztuki, najgorszy jest pośpiech i chaos. Zanim rozpoczniesz jakiegokolwiek działania przy nagrobku musisz dobrze przemyśleć plan, przy opiece nad zabytkowymi obiektami konieczna jest cierpliwość i spokojna praca. Przede wszystkim:

- opisz obiekt – to co widzisz i tak jak umiesz. Notatki, które sporządzisz wraz z dokumentacją zdjęciową są bardzo pomocnym materiałem, z którego skorzystają potem konserwatorzy przy pracach konserwatorskich,
- dokładnie sfotografuj obiekt i jego wygląd przed rozpoczęciem prac.

DZIAŁAJ

Według planu – utrzymując porządek i dobrą organizację, nigdy jednak nie podejmuj działań, na których się nie znasz i możesz popełnić przy nich błąd, który doprowadzi do zniszczenia obiektu (np. stosowanie nieodpowiednich środków chemicznych).

FUNDAMENTALNE ZASADY:

- Każdy zabytek jest indywidualny, zarówno ze względu na technikę i technologię wykonania, jak i na historię, dlatego niejednokrotnie wymaga bardzo indywidualnego podejścia! Z każdym zabytkiem pracuje się z indywidualnie.
- Pamiętaj – obiekt zabytkowy jest najważniejszy! Podstawą zasadą jest nigdy nie szkodzić zabytkowi! Jeśli jesteś opiekunem zabytkowego nagrobka koniecznie musisz skonsultować się ze specjalistą związanym z ochroną dóbr kultury: konserwatorem zabytków, architektem, czy historykiem sztuki.
- Bardzo ważna jest umiejętność rozróżnienia prac możliwych do wykonania samodzielnie, a prac, w których konieczny jest udział konserwatora – specjalisty. Konieczna jest świadomość, gdzie leży granica między ratowaniem, a uszkodzeniem obiektom zabytkowym! Często nadgorliwość przy zabytkach i chęć nadmiernej pomocy może obiektowi bardziej zaszkodzić niż pomóc, doprowadzając niechcący do jego zniszczenia. Potrzeba, żeby nagrobek wyglądał jak „nowy” bywa silniejsza niż rozsądek, dlatego niejednokrotnie lepiej go zostawić w takim stanie w jakim jest i skorzystać z opieki konserwatora.
- Każdy obiekt – bez względu na to, czy jest na cmentarzu, w pracowni, w magazynie, na ekspozycji, może zawsze ulec uszkodzeniu, a naszym obowiązkiem jest minimalizować to ryzyko w każdej sytuacji, w wypadku uszkodzenia obiekt traci na wartości bezpowrotnie, mimo nawet najlepszej konserwacji.

IV. BHP PRACY

Pamiętaj, że przy pracy z obiektami zabytkowymi, szczególnie na cmentarzu, koniecznie musisz zadbać nie tylko o dobro obiektu, ale i o swoje zdrowie i bezpieczeństwo. Koniecznie zakładaj przeznaczony do danych czynności strój roboczy:

- Fartuchy z tkanin naturalnych lub ubrania na zmianę. Długi rękaw i długa nogawka przy pracy z wycinaniem krzewów i dużych traw.
- Maseczki ochronne na twarz do pracy w zapyleniu i zanieczyszczeniu powietrza, a także podczas prac w niekorzystnych warunkach tlenowych.
- Okulary ochronne.
- Nakrycie głowy na upalne dni, krem z filtrem.
- Rękawiczki: białe, bawełniane, materiałowe, lateksowe, winylowe, streczowo-winylowe, nitrylowe (najmniej alergiczne).
- Stosuj płyn na owady i komary.

Używaj narzędzi, które potrafisz obsługiwać. Składuj narzędzia w jednym wyznaczonym do tego miejscu, szczególnie przy pracy z dużą ilością ludzi. W przypadku konieczności użycia sprzętu specjalistycznego zgłoś się o pomoc do osoby, która potrafi go używać. Nigdy nie przeceniaj swoich sił – szczególnie w przypadku przesuwania cięższych płyt czy kamieni – rób to zawsze tylko z pomocą specjalistów.

V. DZIAŁANIE

1. Inwentaryzacja

Prace zawsze rozpoczynaj od dokładnego sfotografowania i opisanego nagrobka lub nagrobków, którymi zamierzasz się zajmować. Inwentaryzacja obiektu przed przystąpieniem do działań, jest Twoim obowiązkiem. Postaraj się opisać go tak jak widzisz i tak jak umiesz – każda z Twoich informacji może się okazać bezcenna dla konserwatora zabytków, czy historyka sztuki. Postaraj się w swoim opisie zawrzeć takie szczegóły jak:

- stan zachowania obiektu,
- jego wielkość i wymiary,
- kształt i konstrukcja,
- technologia i technika wykonania nagrobka, rzeźby.
- zwracaj uwagę na detale – metaloplastykę, sygnatury (czyli podpis autora) często są one umieszczane w mało widocznych miejscach – w narożnikach albo z boku nagrobka.
- **fotografuj wszystkie etapy swojej pracy!**

WSKAZÓWKI DO OPISYWANIA OBIEKTU:

- Podstawowa zasada to opis od „ogółu” do „szczegółu”.
- Określamy: ogólną formę nagrobka i jego kształt – czy jest to prosty nagrobek, grobowiec, tumba grobowa, płyta epitafijna, płyta inskrypcyjna itp.
- Określamy, czy znajduje się na nim pełnoplastyczna rzeźba całopostaciowa, półpostaciowa, biust, portret, płaskorzeźba, relief lub plakieta z portretem.
- Na końcu skupiamy się na detalach – opisujemy dekorację, ornamenty.
- Staramy się opisać wszystkie materiały, z których wykonany jest nagrobek, na tyle ile możemy – czy jest to wapień, piaskowiec, granit, czy może też inny kamień. Jeśli nie znasz rodzaju materiału, wystarczy, że napiszesz, iż jest to materiał kamienny.
- W przypadku obiektów zabytkowych obserwacji wymaga każdy, nawet niepozorny szczegół obiektu. Oglądamy obiekty od strony, którą wyznaczył nam do obserwacji artysta, ale zaglądamy też w zakamarki, pod spody rzeźb, z tyłu plakiety i medalii.
- Należy opisać również, czy nagrobek jest umieszczony na fundamencie betonowym, czy też bezpośrednio na ziemi. Czy posiada detale i zdobienia wykonane z innych materiałów jak np. dekoracje metaloplastyczne w postaci lampionów, plakiety, odlewów, dekoracji ornamentalnych.

SYGNATURY – opisując sygnaturę należy podać jej rodzaj (czy została napisana/namalowana, czy jest ryta) i precyzyjnie określić miejsce, w którym się znajduje (front nagrobka, bok nagrobka, tył nagrobka, który narożnik, czy jest to na płycie, czy np. na rzeźbie). Sygnaturę należy też przepisać, bądź przerysować (w przypadku gmerku).

Na zniszczenie obiektów wpływają czynniki zarówno zewnętrzne, jak i wewnętrzne, ważna jest więc obserwacja każdego, nawet najdrobniejszego szczegółu.

2. Praca praktyczna

Najważniejszym rodzajem opieki, jakim możesz objąć zabytkowy nagrobek jest tzw. PREWENCJA – czyli bieżące usuwanie problemów i czynników destrukcyjnych, które niszczą groby. Czasem dzięki takiej opiece możesz zapewnić zabytkom najlepszą ochronę! Należy do nich:

- regularne odchwaszczanie, wycinanie drzew samosiejek i mniejszej roślinności, koszenie trawy, wycinanie krzewów i chaszczy, pnączy, wysokich traw, pielienie, opryski chwastów i zarośli,
- grabienie liści i usuwanie starych zniczy,
- usuwanie ziemi z dolnych partii nagrobków tj. z podstaw i poszczególnych fragmentów poprzewracanych grobów, obniżenie poziomu gruntu często daje dopiero właściwy obraz zniszczeń,
- usuwanie drzew jest już sprawą trudniejszą i zwykle jest efektem braku wcześniejszej opieki nad nagrobkami, ważne jest, aby nie dopuścić do sytuacji, kiedy rozrastające się korzenie doprowadzają do całkowitego zniszczenia grobów. Wycinanie rozrośniętego drzewostanu należy do obowiązków gospodarzy cmentarzy. Własnoręcznie staramy się usuwać tylko roślinność, która leży w naszych

możliwościach.

- czyszczenie i mycie pomników. Pamiętaj jednak, że ta czynność często należy już do zakresu prac, który powinien zostać wykonywany przez konserwatora zabytków. Jeśli zdecydujesz się na mycie zabytkowego grobu – używaj ciepłej wody i miękkich szczotek, bez konsultacji z konserwatorem zabytków nie stosuj żadnych dodatków chemicznych!
- odnawianie napisów – ta czynność również powinna być wykonywana pod kierunkiem konserwatora, nie wolno do malowania inskrypcji stosować farb olejnych, akrylowych, które są potem trudno usuwalne i dodatkowo niszczą kamień. Konserwator doradzi Ci, jaką specjalistyczną farbę można zastosować do odświeżenia napisu.
- zadbanie o estetyczny wygląd przestrzeni wokół nagrobka – można obsypać grób wokół drobnym żwirkiem, który będzie lepiej wpływał na odwadnianie oraz nada estetyczny wygląd całości.

CZEGO NIE WOLNO ROBIĆ!

- nie malujemy farbami olejnymi, ani innymi powłokami malarskimi powierzchni nagrobków- doprowadza ona do niszczenia kamienia,
- nie rzeźbimy samodzielnie elementów na nagrobku, nie przerzeźbiamy oryginałów – o takich działaniach mogą decydować tylko eksperci,
- nie dodajemy żadnych nowych elementów do nagrobka,
- nie szorujemy powierzchni kamienia stalowymi szczotkami,
- nie używamy nigdy cementu do odnawiania grobów, może on być stosowany tylko we właściwy sposób do odpowiednich powierzchni
- nie zmieniamy kształtu i formy nagrobka.

PAMIĘTAJ:

Jeśli widzisz, że ktoś niewłaściwie działa lub pracuje przy obiekcie zabytkowym i wykonuje czynności, które mogą go zniszczyć masz prawo zareagować!

